

Kontinuita a ruptúrovitosť s slovenskom politickým myslení v poslednej tretine 19. storočia

MARCEL MARTINKOVIČ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MARCEL MARTINKOVIČ: The Continuity and Ruptures in Slovak Political Thinking in the Late 19th Century.

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 62, No. 3, p. 212 – 230.

The goal of the paper is to present the ideological development of Slovak political thinking in the late 19th century. The framework of the study is built on the journalistic activities of the most significant political thinkers going on in the given phase of the development of Slovak national ideology. Their ideas and reflections on the goals and means of nation-forming process are presented against a background of the continuity or ruptures in the development of Slovak political thinking.

The study is supported by the articles from the contemporary print media (*Pešťbudínske vedomosti, Slovenské noviny, Krajan, Vlastenec, Národné noviny*), which became an important way of promoting the manifesto goals and ideas of politically engaged individuals in the Hungarian politics of those times. The comparative and historiographic method has been used to analyse the contributors' articles from the contemporary print media against a background of the findings of some already published research into Nationalism and the development of Slovak political thinking.

The study proves the presence of a formally unifying element in the development of Slovak political thinking, which is however given various interpretations due to the changes in the historical context. This is found in reflections on the idea of the unity of the different, which was behind the legitimization of the linguistic autonomy of Slovak literature and various shades of its meaning are part of Romantic-Realist as well as liberal, civil concepts of national development. The variety of interpretations of Štúr's concept of the unity of the different causes ruptures in the development of Slovak political thinking due to the dynamic development of the society. The extreme forms of discontinuous development within the nation-forming ideology are found in e.g. Ľudovít Štúr's thinking; in his work *Slovanstvo a svet budúcnosti/The Slavdom and the World of the Future* he completely departs from the original goal of national emancipation, i.e. to form the individual character of the Slovaks and establish their national institutions. Another parallel negative consequence of the discontinuous development of Slovak political thinking is the idea promoting the positives of ideological and political homogeneity within the national emancipation process, which led to adopting national and cultural aspects of uncritical reflection on the authority of national elite and their roles in pursuing the national goals.

Key words: culture, national identity, the idea of the unity of the different, Slavdom

Výskum slovenského politického myslenia býva v rámci analýzy národnotvorného procesu v druhej polovici 19. storočia väčšinou rozdelený na dva hlavné prúdy. Tie zároveň reprezentujú odlišné filozoficko-politické koncepcie národného vývoja. Prvým zásadným politickým konceptom bol hlavne hegelovským myslením inšpirovaný štúrovský *romantickorealistickej koncept*.¹ Ten však nebol ideovo konzistentný a prešiel vývojom od pragmaticko-evolučných východísk národnotvornej činnosti (obdobie pred rokom 1848), cez revolučné obdobie charakteristické snahou realizovať zakladajúci inštitucionálny čin národnej existencie, až k porevolučnej utopickej reflexii, v rámci ktorej sa malo formovanie slovenskej národnej individuálnosti rozplynúť v Slovanstve interpretovanom na základe slaviano-fiských východísk. Táto posledná fáza Štúrovho myslenia sa vyznačovala idealizáciou Ruska ako mesianistického elementu národnej existencie Slovákov. Oproti nemu sa koncom šesťdesiatych rokov 19. storočia zorganizovala skupina mysliteľov vychádzajúcich pri sledovaní cieľa národnej inštitucionalizácie z myšlienok zdôrazňujúcich význam ústavného liberalizmu a rozvoja občianskeho étosu. Jej hlavnou náplňou sa stala systematická snaha o formovanie občianskeho povedomia v kontexte postupného národného vývoja smerujúceho od spolkovvej, kultúrnej a hospodárskej až k politickej aktivite. Napriek tejto skutočnosti predstavitelia *občianskej národnej ideológie*² na čele s Jánom Palárikom, ako najvýznamnejšej osobnosti tejto politickej iniciatívy v slovenskom politickom myslení, nezískali potrebnú spoločenskú podporu na plnohodnotnú realizáciu svojich ideí. Ich myšlienky nevyhnutnej spojitosti rozvoja národnej individuálnosti, občianskej slobody a politických zručností ľudu však viedli k narušeniu legitimity dejinno-romantického národnotvorného konceptu Ľudovíta Štúra a k ideovej diferenciacii v rámci slovenských intelektuálnych kruhov.

Cieľom príspevku je priblížiť ideový vývoj v slovenskom politickom myslení v poslednej tretine 19. storočia. Rámec štúdie tvorí publicistická činnosť najvýznamnejších politických mysliteľov v tomto období. Ich myšlienky a úvahy o cieľoch a prostriedkoch národnoemancipačnej činnosti budeme analyzovať vzhľadom na hľadanie odpovede, či sa vývoj slovenskej kultúry, politického myslenia a národnej individuálnosti v tejto etape vývoja vyznačoval kontinuálnosťou, resp. ruptúrovitosťou.³

Odpoveď na zmienenú otázku budeme hľadať prostredníctvom sledovania interpretácií formálne jednotiacieho prvku vo vývoji slovenského politického myslenia t. j. použi-

¹ PICHLER, Tibor: *Národovci a občania*. Bratislava : Veda, 1998, s. 33 – 74.

² Viac k nártu problémov slovenského politického myslenia v 19. storočí na pozadí dvoch politických prístupov a ich stratégií pozri PICHLER, Tibor: Slovenské politické myslenie v 19. storočí – kľúčové problémy. In: *Filozofia*, roč. 57, 2002, č. 1, s. 15 – 20.

³ V tomto kontexte budeme verifikovať hypotézu, že zdrojom niektorých súčasných negatívnych aspektov v slovenskej kultúre, ako je elitizmus, nekritické vnímanie autorít, zdôrazňovanie pozitív ideovej homogenity, negatívne reflektovanie ideového oponenta atď., má pôvod nekontinualnosti, ruptúrovitosti slovenského kultúrneho vývoja najmä v druhej polovici 19. storočia. Ako konštatuje Milan Hamada „najmä po porážke revolúcie sa štúrovci naozaj dostali do defenzívy. Ich impozantná politická a filozoficko-kultúrna koncepcia (...) sa uzatvárala, meravela, nadobúdala konzervatívne črty, stávala sa dogmatickou a nepripúšťala alternatívy. Strácala pôvodné stredoeurópske i európske dimenzie. Formoval sa akýsi invariálny kultúrpolitický model, pozostávajúci z úzkej národnej reprezentácie, ktorá mala vo svojich rukách politický a kultúrny monopol a nepripúšťala iné, a už vôbec nie opozičné koncepcie“ (K filozofii dejín slovenskej národnej kultúry. In: HAMADA, Milan: *Kritické komentáre I*. Levice : KK Bagala, 2012, s. 12 – 13).

vaním myšlienky jednoty odlišného. Tá sa v rámci slovenského kultúrneho vývoja spája najmä s legitimizáciou jazykového osamostatnenia slovenskej literatúry a v rôznych významoch bola súčasťou ako romantickorealistickej, tak aj liberálnej, občianskej koncepcie národného vývoja.⁴

Liberálna iniciatíva predstaviteľov Novej školy

Významným aktérom, ktorý sa zapojil v poslednej tretine 19. storočia do diskusie slovenských vzdelancov, ako realizovať národnú a politickú rovnoprávnosť v Uhorsku boli predstavitelia tzv. Novej školy slovenskej. Ich politický program sa formoval najmä pod vplyvom článkov a myslenia Jána Palárika, Jána Mallého a Jána Bobulu. K týmto najvýraznejším zástupcom tohto politického prúdu patrili okrem iných Ladislav Jeszenszky, Móric Philadelphi-Latiborský, Koloman Banšell alebo Jozef Hložanský. Napriek skutočnosti, že stúpenci liberálnej, občiansko-národnej stratégie sa menili, zásadným spôsobom vniesli do diskurzu o spôsobe inštitucionalizácie národnej existencie Slovákov obhajobu princípu ideovej plurality.⁵ Tlačovým orgánom Novej školy sa stali *Slovenské noviny*.

Politický koncept propagovaný *Slovenskými novinami*, ktorý sa primárne koncentroval na zákonné zabezpečenie národnej rovnoprávnosti v Uhorsku a spoločenskú emancipáciu formujúceho sa národného spoločenstva, bol v konečných cieľoch totožný s programom mladej generácie štúrovcov. Výrazne sa však líšil v návrhoch spôsobu ich realizácie. Základný rozdiel medzi politickými iniciatívami predstaviteľov Novej školy a tzv. Starej školy⁶ spočíval najmä v postupnosti realizácie jednotlivých krokov smerujúcich k národnej inštitucionalizácii. Konkrétne išlo najmä o ten aspekt, že pokiaľ predstavitelia martinského krídla sa snažili získať inštitucionálne uznanie najmä na základe mocenského zásahu z centra, národnotvorný projekt reprezentantov Novej školy sa opieral o význam politického rámca Uhorska a snahu systematicky, zdola rozširovať politické a občianske schopnosti obyvateľstva. Zatiaľ čo reprezentanti Starej školy sa popri tematizácii významu občianskych práv spoliehali aj na mocenskú podporu viedenských politických elít pri úsilí realizovať svoje národno-inštitucionálne ciele, činnosť Novej školy vychádzala primárne z princípu graduálneho rozširovania občianskeho étosu. V ňom totiž videli jedinú reálnu možnosť, ako si ľud môže osvojiť politické zručnosti v rámci národnotvorného procesu zlepšiť participáciu na politickom rozhodovaní bez ohľadu na rozhodnutia politických elít. Odlišnosť načrtnutých konceptov má z tohto dôvodu filozofickú

⁴ V tejto súvislosti vychádzame zo Štúrovej práce *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí*, kde píše: „Slovanský život je rozložitý ako lipa na moc konárov, národ je jeden, ale jeden v rozmanitostiach, i nech teda je rozmanitosť táto ale v jednote aj duchovnom živote našom zjavná, nech duchovný život náš na základe našej prirodzenej životnosti, ktorá je národná kmeňovitosť, stojí, a tak bude život náležitý, na dobrých základoch postavený“ (ŠTÚR, Ľudovít: *Reči a state*. Bratislava, 1953, s. 244).

⁵ Na stránkach *Slovenských novín* môžeme nájsť aj state Jozefa Hložanského. Išlo o osobitého mysliteľa, ktorý sa však oficiálne nezaraďoval medzi reprezentantov Novej školy. Tí mu však napriek tomu umožnili publikovať na stránkach *Slovenských novín*, čo je dôkazom ich liberálnej orientácie a ideovej tolerancie. Jeho príspevky môžeme nájsť najmä v III. ročníku *Slovenských novín*, t. j. v roku 1870.

⁶ Išlo o tú časť mladšej štúrovskej generácie, ktorá tradicionalistickým spôsobom interpretovala a bránila text *Memoranda národa slovenského* (1861).

podstatu, ktorá je viditeľná vo výbere politických prostriedkov na ich realizáciu, v spôsobe ich použitia, v stratégii konania, ako aj v argumentácii.

Intelektuálny vývoj v slovenskom kultúrnom prostredí tak môžeme zjednodušene rámcovať pohybom medzi dvomi základnými filozofickými princípmi. Medzi zásadami idealizmu a realizmu, ktoré sa dajú interpretovať aj cez rozdielny dôraz na ideu univerzality a partikularity, konzervativizmu a pokrokovosti, intelektualizmu a prakticismu atď. Skutočnosť inklinácie k spomínaným myšlienkam rozdeľovala jednotlivých vzdelancov a determinovala ich reflexiu národovectva a vlastenectva. V procese vývoja slovenského politického myslenia v poslednej tretine 19. storočia sa rôznym spôsobom interpretujú načrtnuté princípy konzervativizmu a modernosti, idealizmu a realizmu, jednoty a partikularity, čo v konečnom dôsledku zasiahlo formovanie aj národotvorných stratégií slovenskej inteligencie. Sformovanie politickej iniciatívy stúpcov *Slovenských novín*, najmä po politickom neúspechu v revolučných rokoch 1848/1849, významným spôsobom oživilo diskusiu oľhľadom úvah o smerovaní národotvorného procesu a zároveň bolo zdrojom kvalitatívneho posunu. Politický a akulturačný program Novej školy voľne nadviazal na pôvodnú Štúrovu ideu, o ktorú oprel legitimitu nároku na vlastný spisovný jazyk Slovákovi, t. j. myšlienku „jednoty v mnohosti“. Politické účinkovanie stúpcov *Slovenských novín* vychádzalo najmä z úvah a článkov Jána Palárika.

Nová škola sa pokúsila spojiť legitímne požiadavky na rozširovanie princípov občianskeho individualizmu s predstavou slovenského národovectva a uhorského vlastenectva. V podaní reprezentantov *Slovenských novín* v porevolučnom období tak získal slovenský nacionalizmus kvalitatívne novú – sociálno-liberálnu podobu, ktorú jej reprezentanti opreli o dôležitosť zachovávaní ideovej plurality vo formujúcom sa národnom spoločenstve. Palárik, ako jej programový líder, transponoval pôvodnú Štúrovu ideu jednoty v mnohosti do oblasti politických a kultúrnych cieľov aj v rámci slovenskej intelektuálnej society. Programovým základom Novej školy sa stala politicky interpretovaná príslušnosť slovenského národa k Uhorsku, ktorého legitimita bola opretá o rešpektovanie princípu národnej rovnoprávnosti. Ich program tak v praxi umožňoval rozvoj národných, kultúrnych špecifik cez ich zastrešenie uhorskou občianskou identitou bez rizika národného separatizmu. Zdôvodnenie prepojenia idey národnej emancipácie a uhorského patriotizmu nachádzali v zmluvnej koncepcii štátu ako produktu racionalizmu a osvietenstva. Tieto filozofické koncepcie im umožnili legitimizovať požiadavky na rozšírenie priestoru politických práv a slobôd jednotlivca. Ideové východiská koncepcie liberálneho nacionalizmu *Slovenských novín* vniesli do politického diskurzu nanovo interpretované filozofické zdroje anglosaskej liberálnej tradície (napríklad cez Palárikovo odvolávanie sa na práce Charlesa Montesquieu prenikajú do nášho politického myslenia aj idey a vplyv filozoficko-politických úvah Johna Locka a ďalších predstaviteľov anglosaského politického myslenia) samozrejme kombinované s hlavnými myšlienkami nemeckého romantizmu. Synchronne tak predstavitelia Novej školy umožnili v uhorskom kontexte rozvíjať, okrem diskurzu o význame konštitucionalizmu, hodnoty individuálnych občianskych práv, aj tematiku legitimity kultúrnych práv formujúcich sa národov, a to všetko na základe filozofickej paradigmy empirizmu a vízie kultúrneho pluralizmu. Ich občiansko-národný projekt postupnej kultúrnej a politickej emancipácie slovensky hovoriaceho obyvateľstva z tohto dôvodu neobsahoval politicky

segregačné tendencie, keďže pri určovaní vzťahu medzi väčšinou a menšinou vychádzal z akceptovania viacvrstvej štruktúry identity subjektu, ktorá je zastrešená občianskym povedomím. Z tohto dôvodu v ich reflexii bolo možné akceptovať politickú identifikáciu s Uhorskom s obhajobu individuálnych občianskych práv, ktorých súčasťou je aj akceptácia špecifickej kultúrnej identity. Individuálne práva a spoločenská emancipácia jednotlivca v ich prístupe nie je plnohodnotne možná bez súčasného rešpektovania práv skupiny, ktorej je subjekt členom. V otázkach štátoprávneho usporiadania monarchie mal ich program viditeľne prouhorský charakter pri súbežnom zachovaní pôvodných národovtorných ambícií. Vnášal tak do vtedajšej politickej kultúry moment uvedomovania si významu dodržiavania práva, zmluvných vzťahov, politickej rovnoprávnosti, kultúrnej tolerancie a významu slobodnej verejnej diskusie. Spomenuté znaky politickej kultúry, ktorú propagovala Nová škola sú pritom z hľadiska dnešnej teórie demokracie súčasťou občianskej, resp. participatívnej politickej kultúry, ktorá je jedným z dôležitých kritérií hodnotenia kvality demokratického procesu. Jeho ideálom je rešpektovanie politických, kultúrnych a náboženských odlišností a skupinových identít na základe občianskeho princípu prekrývajúceho prítomnosť normatívnej a kultúrnej rôznorodosti.⁷

Takýto priekopnícky prístup v slovenskom politickom diskurze, aj keď nemal jednotný filozofický základ vo forme určitého explicitne pomenovaného okruhu mysliteľov, resp. filozofickú tradíciu, na ktorú by nadväzoval, bol novým inšpirujúcim typom politických úvah. Ich vplyv sa kvalitatívne odzrkadlil nielen na úrovni rozvoja politického myslenia, ale aj v pozdvihnutí hospodárskej a kultúrnej činnosti národného života. Individuálna sloboda ako základ rozvoja duálnej príslušnosti k politickému uhorskému národu a slovenskej národnej entite umožňovala formovať občianske povedomie, ktoré malo vytvárať predpoklady pre demokratizáciu politického zriadenia. Takto projektovaná snaha po sformovaní občianskeho povedomia Slovákov si tak, spolu s propagovaním idey národnej rovnoprávnosti, stále zachovávala potenciál rozvoja individuálnych národných špecifik. Celok vo forme štátu alebo národa už v náhľade Novej školy nemal jednoznačný vplyv na určovanie esencie, podstaty subjektu, ale práve naopak – slobodná individuálna voľba vytvárala možnosť byť súčasťou formovania verejného záujmu. Tak sa program občianskeho alebo liberálneho nacionalizmu, ktorý vo svojej podstate toleruje kultúrnu rôznorodosť, stáva inšpiratívnym základom novej politickej stratégie smerujúcej k vertikálnej, národnej integrácii slovensky hovoriaceho obyvateľstva v Uhorsku.

V tomto kontexte treba povedať, že vyššie spomenuté myšlienky, ktoré boli programovým základom Novej školy, sme našli v rámci vtedajšieho českého politického myslenia napríklad v prácach Karla Havlíčka Borovského, na ktorého sa aj Ján Palárik miestami odvoláva. Aj táto skutočnosť naznačuje širokú myšlienkovú a kultúrnu prepojenosť českého a slovenského kultúrneho a intelektuálneho prostedia v 19. storočí.⁸

⁷ Bližšie v súvislosti s priblížením významu participatívnej kultúry a jej vplyvu na formovanie ľudskoprávnej teórie a politickej prax v Európe pozri RUSNÁK, Peter: Európsky právny štát a základná asymetria ľudských práv. In: GLUCHMAN, Vasil (ed.): *Etika a politika*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 129 – 137.

⁸ Viac vid'. MARTINKOVIČ, Marcel: Ideové analógie v liberalizme Karla Havlíčka Borovského a Jána Palárika. In: *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 971 – 983.

Ideový prínos Novej školy spočíva aj v tom momente, že sa stala ideovým základom liberálne orientovaného národného myslenia súťažiaceho v danej dejinnej epoche na jednej strane s dominujúcim romantickým etno-kultúrnym nacionalizmom mladšej generácie štúrovcov a na strane druhej s *expanzívnym ultranacionalizmom*⁹ väčšej časti maďarských politických elít.

V súvislosti s problematikou kontinuity a diskontinuity vývoja v rámci slovenského národovtorného procesu sa vynára aj otázka, aký bol vzťah Novej školy a jej programu k martinskému krídlu národovcov a provládny, po slovensky vydávaných periodík?

Nová škola na križovatke politických programov a stratégií

Ak najskôr sústredíme pozornosť na proklamácie potrebných zmien, ktoré požadovali slovensky vydávané časopisy financované vládou (napr. *Krajan a Vlastenec*) zistíme zhodu deklarovaných cieľov medzi obidvomi provládnyimi médiami a *Slovenskými novinami*. Dôvodom je aj ich zdôrazňovanie významu občianskej iniciatívy, aktívnejšej účasti aristokracie a skupín, ktoré už získali politické práva, na rozvoji všeobecnej vzdelanosti ľudu, znižovanie daňovej povinnosti vo vzťahu k volebnému cenzu, rozvoj spolkového života atď. Výnimku tvorí len problém vzťahu vlastenectva a národovectva, kde pri redakcii *Krajana a Vlastenca* nachádzame principiálny dôraz na uhorskú štátnosť ako záujem celku, ktorému sa podriaďujú aj záujmy jednotlivých kultúrne definovaných národov.¹⁰ Popri už zmienенých ideových prienikoch (rozvoj vzdelanosti ľudu, odstraňovanie volebného cenzu, rozširovanie individuálnych občianskych práv) existuje ešte ďalší spoločný prvok oboch politických prístupov – odmietanie politického panslavizmu ako nereálneho politického konceptu. V tejto spojitosti sa stretávame s myšlienkou, že rozvoj národnej literatúry ako základného zdroja vlastenectva a vzdelanosti, môže brániť rozširovanie nacionalistických predsudkov, ako aj utopických koncepcií – napríklad panslavizmu.¹¹

Zásadný rozdiel medzi provládnyim politickým prístupom a slovenským národovtorným myslením tej doby však tkvie v tej skutočnosti, že zatiaľ čo slovenská inteligen-

⁹ Bližšie k obsahu pojmu pozri BARŠA, Pavel: *Síla a rozum: Spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení*. Praha : Filosofia, 2007, s. 24.

¹⁰ V tomto kontexte pozri napríklad článok Od Hronu. In: *Vlastenec*, roč. 1, 1869, č. 8, s. 58.

¹¹ V tomto kontexte je písaný napríklad článok Literatúra a ľud. „Jedným z najhlavnejších prostriedkov vzdelávania ľudu je literatúra (...) Literatúra je pre človečenstvo toľko, jako slunko pre celý svet (...) Každý vzdelaný národ má svoju literatúru, ačkoľvek v rozličnej rozsiahlosti a povahe (...) My Slováci teda potrebujeme takú literatúru, ktorá nezjeje celému svetu, ktorá nezaobera sa s europejskými otázkami, no potrebujeme literatúru takú, ktorá v stave je zodpovedať vlastným naším pomerom, potrebám nášieho slovenského národa (...) ktorá nám osoží, ale neškodí. Nepotrebujeme teda takú literatúru, ktorá s velikánskymi síce avšak k prevedeniu nemožnými ideami konfunduje naše hlavy (...) ktorá vo všetkých svojich plodoch i na poli literatúry stavia nám pred oči modlu panslavizmu žiadajúc, aby sme sa jej klaňali (...) Avšak nepotrebujeme my ani takú literatúru, ktorá miesto toho, žeby ľud osvecovala, predsudky a chybné mienky len ešte zakoreňuje, a miesto svetla rozširuje tmu a nevedomosť (...) Všetky takéto výjavy (...) odhodlane zatracujeme. Pestovať našu literatúru tak, aby ona potrebám naším dokonále zodpovedala, je našou vlasteneckou povinnosťou; prostriedkom zdravej a rozumnej literatúry pracovať na duševnom a tým samým aj na materiálnom pozdvížení ľudu, je našou svätou úlohou nelen ako vlastencov, lež už ako ľudí a kresťanov. Plhne túto povinnosť a túto úlohu a získali sme si o jednu zásluhu viac o národ a vlast“ (In: *Vlastenec*, roč. 1, 1869, č. 3, s. 17).

cia ideu všeobecného blaha ponímala cez prizmu kultúrnej a občianskej emancipácie (a cez ňu vnímala aj snahu o rozvoj patriotizmu), provládni predstavitelia sa orientovali najmä na udržanie politického *status quo* v kontexte neustáleho zdôrazňovania princípu etatizmu. To znamená, že v praxi sa predstavitelia Novej školy pokúšali transformačný proces kultúrneho a občianskeho vedomia urýchliť zdola, aj za nevyhnutnej podpory štátu cez vzdelávací systém, provládni činitelia sa ju snažili zhora limitovať, pričom ľudová pasivita im skôr vyhovovala.

Dôležitým medzníkom medzi politickými projektmi *Slovenských novín* a *Krajana* či *Vlastenca* sa, napriek výrazným ideovým zhodám, opäť stali diferencie v politickej stratégii a v konečných zámeroch realizovať deklarované programy. Tieto dva faktory určili odlišný politický vplyv zmienených redakcií na vývoj národnotvorného procesu a spôsobili aj ich antagonizmus. Tento fakt môžeme dokumentovať nielen už spomenutou odchýlkou vo filozofických východiskách (anglossaká myšlienková tradícia versus nemecká klasická filozofia, ktorá najmä pod vplyvom Hegla zdôrazňovala dejinné spojenie národa a štátu), ale aj vo vnímaní dôležitosti a vzťahu symbolov vlastenectva a národovectva. Tá je čitateľná od začiatku, najmä na ostrom vyhraňovaní sa redakcie *Vlastenca* voči programu *Slovenských novín* a politike Novej školy, počnúc rokom 1870. Keďže samotné politické programy sú v teoretickej rovine zhodné, o to zaujímavejšie vyznieva taktika vyhraňovania sa redakcie *Vlastenca* voči Novej škole. Zároveň je z tohto dôvodu zrejmé, že politické aspekty ich programu nie sú skutočnou príčinou ich kritiky. Dokumentujú to najmä myšlienkové prieniky v otázke rešpektovania politickej integrity Uhorska, nevyhnutnosti úzkej spolupráce národnej inteligencie s aristokraciou a zemianstvom pri formovaní občianskeho povedomia ľudu, tiež propagovanie kultúrnej tolerancie, ktoré bolo v programe Novej školy artikulované s veľkou naliehavosťou a vo formálnej zhode s provládnymi, po slovensky vydávanými novinami. Boli to práve vyššie zmienené tézy, ktoré tvorili programovú súčasť projektu *Slovenských novín*, ktorými sa odlišovali od myslenia ostatnej politickej aktívnej inteligencie Slovákov. Tieto predstavy v konečnom dôsledku kreovali jadro ich alternatívneho prístupu voči ostatnej časti slovenskej politickej aktívnej inteligencie koncentrujúcej sa okolo *Pešťbudínskych vedomostí* a neskôr *Národných novín*. Z tohto dôvodu články, ktoré označujú Novú školu a ich periodikum za *pamflet*,¹² môžeme interpretovať ako súčasť vládnej mediálnej taktiky vyhraniť sa a sprofanovať konkurenčné politické médium u potenciálnych stúpcov liberálnych myšlienok.

Idea občianskej rovnosti bola vo vtedajšom stave vývoja spoločnosti teda skôr súčasťou politických vízií, ktorá sa mala realizovať napr. cez aplikáciu Národnostného zá-

¹² Pozri stať Vlk v ovcóm rúchu. In: *Vlastenec*, roč. 2, 1870, č. 3, s. 17, 18; alebo článok Ako dlho ešte...? In: *Vlastenec*, roč. 2, 1870, č. 4, s. 25, 26. V nich sa redakcia *Vlastenca* ostro vyhranila voči článku *Úloha mladého slovenstva*, ktorý uverejnili *Slovenské noviny*, roč. 3, 1870, č. 3. Ten sa snažil priblížiť históriu Uhorska, a v jeho hraniciach aj Horného Uhorska tak, že ho opisuje ako región, ktorý požíval v minulosti značnú mieru administratívnej a legislatívnej nezávislosti. Tu treba poznamenať, že aj navzdory takýmto príspevkom uverejnených v *Slovenských novinách* sa argument historického práva nestal kľúčovým bodom v obhajobe programu Novej školy. Slúžil viac ako doplnok k legitimizácii prirodzenoprávnej koncepcie v národnotvornom procese, od ktorej sa odvíjalo úsilie o legalizáciu myšlienky národnej rovnoprávnosti, kultúrnej plurality, politickej konkurencie a idey individuálnych práv a slobôd.

kona z roku 1868 a Školského zákona (tieto normy upravovali možnosti používania materinského jazyka na súdoch, školách alebo stoličných zasadaniach). Keďže sa myšlienka formovania občianskej rovnoprávnosti v poslednej tretine 19. storočia stala len vyprázdneným heslom zo strany vládnucich elít, táto skutočnosť napomáhala udržiavať stav sociálnej a politickej hegemonie bývalých členov stavovského „*natio hungarica*“. Tým sa však v praxi stal vládou proklamovaný cieľ občianskej rovnoprávnosti nedôveryhodný, keďže bol v rozpore s konaním hlavne bývalých privilegovaných členov stavovského národa, ktorí sa (napríklad na rozdiel od Anglicka) koncentrovali primárne na zachovanie svojho politicko-ekonomického statusu, t. j. nezapájali sa konštruktívnym spôsobom do procesov demokratickej transformácie a liberalizácie spoločenských pomerov.

Politická stratégia po slovensky vydávaných provládnych novín tak celkovo pôsobila proti snahám a možnostiam rozširovania politických a občianskych práv. Spôsobovala to najmä ich interpretácia *raison d'État* Uhorska, keďže jeho obsah stotožňovali vládnuce maďarské kruhy s víziou kultúrnej homogénneho štátu a zachovaním si svojich pôvodných mocenských pozícií.

Myšlienkové paralely a odlišné stratégie medzi predstaviteľmi Novej a Starej školy

Aký však bol vzťah Novej školy a dominantnej národotvornej skupiny vzdelancov, ktorí sa organizovali okolo *Pešťbudínskych vedomostí* a neskôr *Národných novín* označovaných aj za Starú školu? Už sme spomenuli, že slovenskí vzdelanci sa v rámci v *predmetno-pragmatického* prístupu k realite rozdelili na dve základné skupiny. Ak zohľadníme už spomenutú diferenciáciu filozoficko-politických východísk a stratégií,¹³ zdalo by sa, že sa diametrálne líšia aj v konkrétnych náhľadoch na podstatu občianskej a národnej rovnoprávnosti. O to zaujímavejšie vynikajú niektoré myšlienkové prieniky, napríklad medzi Daxnerom a Palárikom či Mallým, ktorých stanoviská sa vo všeobecnosti vnímajú ako protichodné najmä preto, že predstavovali programové osobnosti buď Starej, alebo Novej školy. Faktom zostáva, že kľúčovú hranicu medzi obidvomi prúdmi tvoril náhľad na význam administratívneho a inštitucionálneho zastrešenia národno-občianskej transformácie. Najvýstižnejšie tento diferencujúci moment spôsobujúci nekontinuitnosť vývoja slovenského politického myslenia vystihol Ján Mallý-Dussarov, ktorý ako základnú

¹³ Pripomíname, že Nová škola zdôrazňovala spoločný, nadnárodný – občiansky postup, ktorý vychádzal z ich liberálnych zásad. Tie im bez predsudkov umožňovali nadviazať styky nielen so zástupcami šľachty a zemianstva, ale aj s maďarskou radikálnou ľavicou, ktorá bola tiež nositeľkou liberálnych ideí v uhorskej politike. Na druhej strane reprezentanti Starej školy niekoľkokrát spochybnili túto taktiku, keď pripomínali, že krajná maďarská ľavica je marginálna politická sila. Aj preto sa ich politický prístup nemenil a stále zostával orientovaný najmä na ideu slovanskej spolupráce, ktorá zohrávala v ich vízií stále veľkú úlohu pri realizácii kolektívnych práv nemaďarských národov v monarchii. Pozri článok Štefana Marka Daxnera Maďarské stránky a my. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 8, 1868, č. 74. Obdobne skeptické stanoviská zastávala Stará škola aj k možnosti nadviazania aktívnej spolupráce so šľachtou a zemianstvom. Aj keď si uvedomovala ich význam pre dynamiku a realizáciu právnych zmien v prospech slovenského ľudu, pri demokratizácii politického života, a aj pri samotnom národotvornom procese, súběžne pripomínala (aj cez články Jána Francisciho) vtedajšiu nevyzretosť a nezaujímavosť vrstiev podieľať sa na spoločenskej transformácii, ktorá by mala demokratický charakter. Pozri Brat môj, Janko Palárik! In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 52.

rozdielnosť medzi oboma prístupmi charakterizuje odlišnosť prostriedkov k dosiahnutiu cieľa národnotvorného procesu. Administratívne vyčlenenie Hornouhorského slovenského okolia pritom sám v zhode s predstaviteľmi *Slovenských novín* považoval len za prostriedok k dosiahnutiu politickej a kultúrnej emancipácie slovensky hovoriaceho ľudu.¹⁴

Zaujímavé sú však myšlienkové zhody medzi vyššie zmienenými mysliteľmi. Na jednej strane je to Daxnerom rozvíjaná teória ontologického dualizmu práva, v ktorej od prirodzeného zákona založeného na neodňateľných ľudských právach (právo na život a jeho slobodný rozvoj, právo sebaurčenia, svojbytnosti atď.), odvodzuje aj legitimitu pozitívneho práva. Na strane druhej má tento ontologický dualizmus rovnaké dôsledky a východiská ako Palárikova argumentácia rozvíjať a legitimizovať kultúrnu rovnoprávnosť a občianske práva na základe prirodzenoprávnej argumentácie.¹⁵

Analogicky významnú zhodu v prístupe oboch mysliteľov nachádzame aj v odmietaní revolučných spoločenských zmien a v zdôrazňovaní zabezpečenia postupného rozširovania občianskych práv, ako aj v myšlienke rešpektovania zákonných noriem, ktoré upravujú vzťahy národov žijúcich v Uhorsku na základe rovnoprávnosti. V tomto kontexte aj Daxner konštatuje, že Slováci môžu tvoriť súčasť uhorského politického národa, pokiaľ maďarské elity budú rešpektovať jeho kultúrnu a národnú špecifiká a nebudú zamieňať pomenovanie vlasti s „Magyarországom“.¹⁶

Napriek spomínaným ideovým prienikom s niektorými predstaviteľmi martinského krídla mladších štúrovcov však bola činnosť Novej školy v konečnom dôsledku podrobná kritike. Z jednej strany išlo o nesúhlasné stanoviská vtedajších politických elit v monarchii, ktoré vychádzali z reduktívne interpretovaných princípov liberalizmu, na druhej strane stáli predstavitelia slovenskej inteligencie organizovaní okolo Starej školy. Výhrady prvej skupiny politických oponentov obsahovali názor o nemožnosti legitimizovať národnú individuálnosť ako súčasť uhorskej štátnosti a druhá strana im zazlievala ich liberálny prístup a diplomatickú, umiernenú stratégiu, viditeľnú napríklad v kontexte používania pojmu „národnosť“, ako aj neochotu podporiť požiadavku administratívneho vyčlenenia Okolia.¹⁷

¹⁴ V tomto kontexte pozri napríklad článok Politika nášho slovenského ľudu. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 51.

¹⁵ Rovnaké myšlienkové závery Palárika a Daxnera, zdôrazňujúce pôvod a základ občianskych práv v prirodzenoprávnej koncepcii, môžeme nájsť aj porovnaním nasledovných príspevkov oboch mysliteľov. Pozri Palárikov článok *Práva ľudu a zákony r. 1848*. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 3 a v tom istom čísle článok Š. M. Daxnera *O národnosti*.

¹⁶ O rovnoprávnosti národnej I. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 9. Z uvedeného vyplýva, že aj v náhladoch Š. M. Daxnera bola prítomná idea vlasteneckej príslušnosti k Uhorsku ako politickej jednotke. To znamená, že stanoviská Starej a Novej školy boli v určitom období verejného účinkovania veľmi blízke, lebo aj reprezentanti *Slovenských novín* pripomínali, že kultúra Slovákov má individuálny, národný ráz medzi ostatnými uhorskými národnostnými spoločenstvami a pojem národnosti boli ochotní postupom času akceptovať len pod podmienkou, že aj samotní Maďari budú seba označovať ako národnosť patriacu k jednému politickému národu.

¹⁷ V tomto kontexte pozri KAČÍREK, Ľuboš: Pokusy Novej školy (1868 – 1875) o získanie šľachty pre národné hnutie. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (eds.): *Zemianstvo na Slovensku v novoveku II.: Duchovná a hmotná kultúra*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 225 – 242.

Celý problém hľadania politického riešenia kolektívnych práv sa tak dá okrem analyzovania odlišných politických stratégií interpretovať aj z filozoficko-politického pohľadu, či je primárnejšia časť, jednotlivosť a s ňou aj individuálna sloboda, ktorá vyúsťuje aj do možnosti uplatňovania jazykových, kultúrnych a národných práv na občianskom princípe, alebo má prednosť záujem celku, v zmysle štátu, vlasti, ktorý definujú vládnuce elity a zvyšok spoločnosti im má všetky vlastné záujmy podriadiť. A keďže v okruhu maďarských a nemeckých elít prevažoval konzervatívny prístup preferujúci ideu vlastenectva, za ktorou sa skrývalo úsilie o udržanie si mocenského a ekonomického vplyvu, zostáva faktom, že aj individuálne občianske práva, ktorých legalizácia im slúžila ako protiargument pri snahe presadiť kultúrne a národnostné práva, boli v ich stratégii len efektívnou politickou frárou. Táto stratégia im umožňovala realizovať modernizáciu spoločnosti na základe princípu kultúrnej homogenizácie, keďže kolektívne práva priznané na občianskom princípe boli v skutočnosti len dôsledkom maximálneho využitia exkluzívnych politických práv privilegovanej menšiny. Aj vzhľadom na skutočnosť, že reálnemu rozširovaniu a uplatňovaniu kultúrnej rovnoprávnosti a individuálnych občianskych práv sa v Uhorsku často mocensky zabráňovalo, znižovala sa súčasne na strane nepriviligovaných skupín obyvateľov aj podpora idey vlastenectva. A to najmä medzi predstaviteľmi nemaďarských národov. Viditeľný je príklad politiky Starej školy, resp. predstaviteľov mladej generácie štúrovcov, ktorých prístup k rozvoju národnej individuality bol voľnejšie viazaný na uhorskú štátnosť, čo znamenalo priamu závislosť ich vlasteneckého vedomia od aktuálneho politického diania a kvality vládnych rozhodnutí v kontexte realizácie kultúrnych práv formujúcich sa národných spoločenstiev.

A práve v tejto politickej atmosfére si hľadali priestor pre reálne politické účinkovanie liberálne orientovaní myslitelia, ktorí zdôrazňovali, že problém väzby medzi celkom a časťou je vhodné riešiť v danej dobe progresívne, umožnením vzdelávania v materinskom jazyku, prostredníctvom ktorého sa dalo efektívne formovať aj vlastenecké a občianske povedomie ľudu. V praktickej aplikácii občianskeho princípu totiž nachádzali obmedzenie najväčších rizík spoločenskej nestability pri charakterizovaní novej vízie kvality vzťahov medzi celkom (štátom) a jeho časťami (kultúrne definovanými národnými spoločenstvami a jednotlivcami). Paralelne tento prístup diplomaticky vyvažoval vzťah vlastenectva a národovectva, ktoré sa mali spoločenským vývojom dopĺňať, legitimizovať, a nie kategoricky podmieňovať či vylučovať. Ich odkazy na fungovanie kultúrne heterogénnych spoločností ako Švajčiarsko alebo Spojené štáty americké mali oveľa vyššiu opodstatnenosť ako odkazy v provládnych médiách, keďže v obidvoch prípadoch je koncept politického národa vyjadrením pozitívneho vzťahu jednotlivých kultúrne vyhranených a často autonómnych segmentov k idej štátnej jednoty. Takýto typ vlastenectva, ktorý propagovala Nová škola, vytvára základné hodnotové pojivo medzi jednotlivými časťami spoločnosti, a tým formovala aj obsah občianskeho étosu ako základného aspektu demokratickej spoločnosti. Zároveň je v ich vízii zakomponovaný liberálny, osvietenecký odkaz, v ktorom štátne inštitúcie rešpektujú individuálnu osobitosť a práva jednotlivcov (podľa vzoru Spojených štátov amerických) alebo dokonca garantujú vysokú mieru politickej a kultúrnej autonómie pre jednotlivé segmenty spoločnosti, ktoré sa odlišujú na národnom či náboženskom princípe

(Švajčiarska konfederácia – dodnes fungujúca konsociačná demokracia založená na vysokej miere autonómie jednotlivých kultúrne, jazykovo a nábožensky definovaných segmentov). Výstižne vyjadril podstatu celej problematiky hľadania a formovania vzťahu národnej individuálnosti a štátnej integrity Uhorska článok Jána Mallého *Historicko-politická individuálnosť*.¹⁸ Autor v ňom upozorňuje aj na skutočnosť, že ak niektorí myslitelia reflektujú pochopenie štátnej identity ako historicky podmienené, tak obdobný prístup by mali aplikovať aj na kultúrnu identitu, pričom dodáva, že ak sa tak nerobí, skresľuje sa celá história krajiny aj podstata vtedajších politických sporov a možnosti ich riešenia v rámci širokého spoločenského konsenzu.¹⁹

Riešenie problematiky národnej plurality v Uhorsku, spolu s hľadaním vhodného a fungujúceho modelu štátneho usporiadania, malo ústredného menovateľa vo formovaní kolektívnej identity jednotlivých národov, ktoré len v spoločnom uzrození politických elít o rovnosti práv mohli dospieť k všeobecne akceptovanému obsahu uhorského vlastenectva. Verejný diskurz naplnený hľadaním konsenzu mal podobu politickej a myšlienkovvej konfrontácie, ktorá bola zároveň prejavom politicko-národnej vitality zúčastnených aktérov. Jeho cieľom sa v náhľade Novej školy stala úloha dosiahnuť stav občianskej *jednoty v rozmanitosti* bez romantických politických vízií a národných predsudkov. V tomto momente môžeme nachádzať aj prvky ideovej kontinuity Novej školy s pôvodnou štúrovskou predstavou formovania národného a kultúrneho spoločenstva. V tejto fáze národotvorného procesu však bola politika pre väčšinu obyvateľov stále odťažitou sférou spoločenského života. Literatúra a časopisy tak ostávali v úlohe jediných účinných prostriedkov akulturácie ľudu. V praktickej rovine formovania národného povedomia sa týmto spôsobom rozvíjala komunikačná báza pre proces vertikálnej národnej integrácie medzi politicky aktívnou časťou národnej inteligencie a zvyškom obyvateľstva. Aj z tohto dôvodu je pozitívom činnosti redakcie *Slovenských novín*, že dokázali propagovať na tú dobu modernú a pokrokovú podobu občianskeho étosu, ktorá sa stala súčasťou transformácie predstáv

¹⁸ „Individualnosť menuje sa po slovensky: jednotlivosť. Aby sa čo mohlo nazývať jednotlivosťou, dve vlastnosti mať musí. Ponajprv musí to byť vec sama v sebe ohraničená (...) Aby sa dačo mohlo menovať jednotlivosťou, musí to po druhé samo sebou v takom súhlase byť, aby sa v ňom taký odpor a protiva nenachodila, ktorá by jeho bytnosť preinačiť mohla. Dokiaľ takéhoto súhlasu v dakej bytnosti nie je, dokiaľ sa ona nemôže menovať individuálnosťou, pretože ňou nie je (...) Má-li uhorská krajina tieto dve vlastnosti, tenkrát sa môže menovať, ‚individuálnosťou‘: jestli ale vlastnosti tieto nemá, tenkrát sa ňou darmo menuje, preto, že ňou nie je. Uhorská krajina najsamprv nemá tejto druhej vlastnosti pomerneho vnútorného súhlasu. V nej až dosiaľ dve pomerne dosť mocné sily zápasia: národ maďarský a národy nemaďarské (...) A tak teda ‚individuálnosť‘ krajiny Uhorskej dosiaľ ešte nie je ustálená, t. j. nie je ešte v pravde skutočná: lež vlasť naša v jej terajšom stave ešte len k individuálnosti pracuje. ‚Magyarország nem volt, de lesz.‘ Až keď daktorá stránka, k. pr. nemaďarské národy, podľahnú, – alebo keď sa s maďarskými porovnájú: až potom nastúpi v Uhorskej [krajine, poznámka M. M.] pravá skutočná individuálnosť preto, že potom prestanú protivy, prestane rozdvajenie“ (In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 76).

¹⁹ MALLÝ, Ján: Historicko-politická individuálnosť. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 76. Otázkou však zostával aj pre Mallého spôsob sformovania a konečná podoba vznikutej substanciálnej jednoty alebo „historicko-politickej individuálnosti Uhorska“. Jeho vízia je založená na realizácii občianskej jednoty za pomoci kultúrnej rôznorodosti, zatiaľ čo provládne elity preferovali ako prostriedok vedúci k upevneniu štátnej jednoty kultúrnu unifikáciu.

o vlastnej kolektívnej existencii a význame kultúrnej individuálnosti.²⁰ Týmto spôsobom sa v slovenskom politickom myslení Nová škola zaslúžila o oživenie významu každodennej práce na formovaní občianskych zručností ľudu a národného povedomia tým spôsobom, že nadviazala na pôvodne štúrovský evolucionistický projekt akulturácie ľudu. V komplexnom náhľade sa však stala súčasťou nekontinuálneho vývoja minimálne v oblasti politických stratégií a definovania čiastkových cieľov národnoemancipačného procesu.

Diskontinuita v chápaní konceptu slovenskej spolupráce

Napriek presadeniu sa individualizačných národných koncepcií v rámci Slovanstva v druhej polovici 19. storočia, zostáva myšlienka slovenskej vzájomnosti významnou politickou platformou. Úvahy o cieľoch slovenskej spolupráce určovali aj v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia stratégiu spolupráce jednotlivých národno-emancipačných hnutí Slovanov. Palárikom načrtnutý a Novou školou propagovaný koncept postupného rozšírenia spolupráce na sféru politiky bol prirodzenou súčasťou rozvoja národnotvorných hnutí, ktoré hľadali zdroje svojej legitimity, ako vo svojej kultúrnej špecifickosti, „kmeňovitosti“, tak aj v prieniku spoločných záujmov. Tie im poskytla re-interpretovaná teória slovenskej vzájomnosti a jej doplnenie o jednotiaci rozmer občianskych cieľov. Nová škola pod ním rozoznávala rozvoj politickej slobody a národnej rovnoprávnosti,²¹ čím špecifickým spôsobom nadviazania rozvinula Štúrovu myšlienku jednoty v mnohom. V jej odkaze teda osobito pokračovala aj redakcia *Slovenských novín* so svojim politickým programom rešpektovania kultúrnej rôznorodosti pri zachovaní politickej jednotného Uhorska. Ich zdôrazňovanie kultúrnej individuálnosti sa už neopieralo o Heglovu schému dejinného vývoja, a tak sa im stala neakceptovateľná predstava politického slavianofilstva Štúrových nasledovateľov. Integrovaný multikulturalizmus Novej školy nachádzal jednotiaci prvok v spomínanom uhorskom vlastenectve. Slovenská vzájomnosť sa aj z tohto dôvodu v ich náhľade koncentrovala na slobodnú politicko-kultúrnu spoluprácu pri zachovaní osobitého charakteru jednotlivých národných spoločenstiev. Takto formulovaný kultúrny pluralizmus sa stáva pilierom ich politickej aktivity, ktorá paralelne vyzdvihuje individuálny význam národnej kultúry pre uhorský občiansky národ. Uplatňovanie princípu občianskej a národnej rovnoprávnosti im totiž umožňovalo formulovať procedurálny, zákonný rámec práv tak, aby uznanie autonómnosti v kultúrnej oblasti národov zo strany štátu viedlo k upevneniu občianskej rovnosti všetkých obyvateľov monarchie a nakoniec aj k upevneniu politickej integrity Uhorska.

²⁰ V tomto kontexte je zaujímavé, že práve dôraz na rozvoj literatúry ako nástroja rozvoja národného povedomia môžeme nájsť u väčšiny slovenských vzdelancov, aj tých, ktorí sa vyhranili proti štúrovskému prístupu a zastávali neromantický koncept národa, ako napríklad Jonáš Záborský. Bližšie pozri KRIŠTOF, Pavol: Romantický a neromantický nacionalizmus Ľ. Štúra, J. Záborského a Š. Launera. In: MARTINKOVIČ, Marcel (ed.): *Idey a vývoj slovenského národnotvorného myslenia*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 111, 117.

²¹ „Občianska a politická sloboda ľudu zaviera v sebe aj slobodu národnosti, ktorá sa tu na slobode svedomia a presvedčenia zakladá a následovne je so slobodou náboženskou totožná, ktorú teda utlačovať je tu hriech proti slobode svedomia a náboženstva, čo sa v slobodnom štáte nijako trpieť nemôže“ (PALÁRIK, Ján: *Za reč a práva ľudu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 66 – 67).

Idea slovanskej vzájomnosti v liberálnom prístupe Novej školy vychádzala z princípov partikularizmu a heterogenity ako prospešných pri slobodnom vývoji povedomia národnej individuality a demokratického charakteru spoločnosti. Z tohto dôvodu sa ťažisko v politickej činnosti Novej školy nachádza primárne v rovine úsilia o rozvoj vlastnej národnej identity, ktorej zreteľnejšie kontúry rozširovali zároveň aj možnosti rastu občianskeho povedomia ako legitímneho prostriedku k získaniu základných politických schopností. Tento predpoklad sa odráža aj v úvahách o význame slovanskej vzájomnosti a stáva sa cieľom nielen Novej školy a jej zakladateľov, ale nachádza zástancov aj v radoch napr. českých mysliteľov tej doby, akými boli K. Havlíček Borovský alebo František Palacký. Slovanská vzájomnosť tak v prístupe nadobudla nový občiansko-národný charakter, ktorý výrazným spôsobom determinoval politické ciele a vízie slovanských národov v Rakúsko-Uhorskej monarchii. Ich novým horizontom sa stáva dobrovoľná spolupráca založená na ideách občianskej a kultúrnej rovnoprávnosti, ktorá tenduje k federalizovanému usporiadaniu štátu ako najvhodnejšiemu usporiadaniu multikultúrnej spoločnosti monarchie.

Oproti liberálnemu poňatiu slovanskej vzájomnosti sa medzi predstaviteľmi slovenskej inteligencie rozšírila aj koncepcia slovanstva, ktoré nadväzuje na Štúrov spis *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Medzi najznámejších reprezentantov, ktorí nadviazali na idealizujúce predstavy o úlohe Ruska ako kľúčového prvku v snahe realizovať národnú rovnoprávnosť Slovákov, patril Svetozár Hurban Vajanský.

Vajanského myslenie a tvorba aj prostredníctvom úvah o význame ľudovej kultúry, literatúry a elit pre národotvorný proces výrazne ovplyvnila vývoj národotvorného procesu v poslednej tretine 19. storočia. Ako hlavný predstaviteľ tzv. martinského politického centra v slovenskom filozoficko-politickom myslení býva často charakterizovaný ako reprezentant antipokrokového alebo konzervatívneho myslenia. Vo všeobecnej rovine sa zaraďuje medzi pokračovateľov štúrovskej generácie najmä vďaka podobným ideovým východiskám.

Napriek tomu sa tieto konštatovania nedajú vzťahovať na celé dielo a verejné pôsobenie Vajanského, a to napriek tomu, že aj dnes býva hodnotený stereotypne a schematicky. Tieto nediferencované závery ho často klasifikujú ako predstaviteľa antipokrokového, konzervatívneho, antirealistického alebo antiliberálneho myslenia v rámci slovenského kultúrneho a politického života. A aj keď sa v konečnom dôsledku prostredníctvom svojej publicistiky podieľal na diskontinuite vývoja slovenského politického myslenia, vyššie spomenuté prívlastky nezodpovedajú úplne povahe jeho skorej tvorby, t. j. rokov 1880 – 1883. Tie spadajú do obdobia vyúsťujúceho do oficiálneho vyhlásenia volebnej pasivity Slovenskej národnej strany v júni 1884.

V myslení mladého Svetozára Hurbana Vajanského nachádzame v rannej fáze jeho verejného pôsobenia niekoľko zásadných východísk a myšlienkových zdrojov, ktoré sa neskôr z publikačnej činnosti napr. v *Národných novinách* vytratili. Ak odhliadneme od jeho primordialistického stanoviska²² v otázkach reflektovania podstaty dejinných záko-

²² Primordializmus reflektujeme ako „prístup k uvažovaniu o ‚národoch‘ ako o prirodzených a samozrejmych ľudských kolektivitách jestvujúcich odkedy existujú zložitejšie štruktúry sociálnej organizácie

nitostí a vývoja národnej entity, môžeme v jeho ranej fáze publicistickej činnosti nájsť niekoľko zaujímavých myšlienkových analógií s predstaviteľmi občiansko-graduálneho prístupu Novej školy. Za najviditeľnejšie ideové prieniky považujeme zdôrazňovanie významu vzdelávania ľudu, prínos polemiky pri kreovaní verejnej sféry a slovenského národného povedomia alebo reflektovanie sféry kultúry ako významnej súčasti formovania národne uvedomelej existencie. Zaujímavou myšlienkovou zhodou napríklad s predstaviteľmi *Slovenských novín* je aj dôraz na ciele politiky (t. j. realizácia národnej a osobnej slobody), reflektovanie štátu ako prostriedku zabezpečujúceho spoločenský rozvoj alebo zdôrazňovanie konceptu konštitucionalizmu a pozitívnej slobody v kontexte reflektovania úloh štátu vo vzťahu k spoločnosti.²³

Môžeme konštatovať, že formálnu štruktúru vládnej moci obidve politické línie považovali za sekundárny problém, aj keď pravdou zostáva, že reprezentanti Novej školy boli v otázke praktického dosahu konštitucionalizmu na rozvoj národnej rovnoprávnosti naladení optimistickjšie. Ani mladý S. H. Vajanský, ktorý zdôrazňoval praktický prínos myslenia, však v tejto etape svojho verejného pôsobenia jednoznačne nezavrhol podnety liberálnych ideí a konštitucionalizmu. Jeho ambivalentný postoj k liberalizmu a konštitučionalnej praxi v Uhorsku vychádzal z ich vtedajšieho formalizmu, pričom si ale uvedomoval význam liberalizmu pri legitimizácii zásad slobody tlače a prejavu, ako aj pri propagácii myšlienky národnej slobody.²⁴ V týchto bodoch môžeme preto konštatovať isté ideové analógie a zhody s Novou školou, ktoré vytvárajú na prvý pohľad neočakávané paralely v rámci slovenského národnotvorného myslenia.

Vyššie spomenuté tézy mladý Vajanský dopĺňal zdôrazňovaním dejinnej, kultúrnej, hospodárskej a politickej úlohy národnej elity, ktorej zodpovednosť spočíva v zavŕšení procesu formovania národa ako subjektu dejín. V tomto názore môžeme nájsť analógiu aj s Hegelovým vnímaním filozofie dejín, konkrétne v súvislosti s vývojom absolútnej idey v spoločnosti, ktorej zavŕšením je inštitucionalizácia národnej existencie. Vajanského politické myslenie bolo ohraničené niekoľkými dominantnými témami, ktoré môžeme identifikovať už v počiatočnej etape vývoja jeho filozoficko-politického prístupu. Medzi najviditeľnejšie môžeme zaradiť myšlienky idealizácie ľudu, zdôrazňovanie akulturačnej úlohy inteligencie v národnotvornom procese,²⁵ zdôrazňovanie kultúry ako východiskovej bázy národnej emancipácie, obhajobu prirodzenosti národnej existencie a samozrejme idealizáciu Slovanstva a Ruska s ohľadom na vývoj slovenského národa.

V etape raného vývoja Vajanského politického myslenia môžeme nájsť aj silný akcent na pozitívnu úlohu praktickej filozofie pri kreovaní verejnej činnosti, od kvality kto-

ľudských spoločností“, t. j. podľa primordialistických koncepcií národy jestvujú, prinajmenšom odkedy existujú písomné záznamy. Pozri VÖRÖS, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny: Národ ako sociálna reprezentácia*. Pisa : Plus – Pisa University Press, 2010, s. 76. Porovnaj GELLNER, Ernest: *Nacionalizmus*. Brno : CDK, 2003, s. 19 – 23.

²³ V tejto súvislosti pozri Vajanského state Sloboda a konštitúcia. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 43, č. 44.

²⁴ HURBAN, Svetozár: Tlačová svoboda v Cis. In: *Národné noviny*, roč. 12, 1881, č. 88.

²⁵ V kontexte Vajanského chápania vzťahu slovenskej národnej individualnosti a Slovanstva alebo akulturačnej úlohy národnej elity pozri napr. jeho článok O národnej hrdosti II. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 94.

rej sa v priamej závislosti odvíjala aj úspešnosť národnoemacipačného procesu. Verejný diskurz ako východisko všeobecnej činnosti by mal podľa jeho predstáv spĺňať jedno základné kritérium: mal by viesť k rozvoju a pochopeniu hodnoty celku, t. j. národa aj v súvislosti s myšlienkou realizácie všeobecného dobra. Jeho obsah definoval ako kvalitatívnu zmenu povznesenia národnej existencie. Tento politický cieľ je v myslení Vajanského limitovaný objektívnymi faktormi geografického, historického alebo hospodárskeho rázu. Zohľadňovanie týchto činiteľov by malo byť súčasťou empiricky orientovanej politickej stratégie pri riešení otázok národnej a individuálnej slobody. Svetozár Hurban v rámci reflektovania vzťahu formy a obsahu v politike kritizuje vtedajšie preceňovanie konštitucionalizmu ako formy vlády a odmieta aj abstraktné, filozoficko-racionalistické riešenia spoločenských problémov. Rozumnú náplň praktickej filozofie nachádza iba v úzkej spojitosti s činom, pričom jej ideový základ odvíja od Fichteho étosu zdôrazňovania praktickosti myslenia.²⁶ Z týchto dvoch princípov sa stáva Vajanského národná paradigma. Jeho pragmatizmus, prízvukovanie potreby rozvoja verejného diskurzu elit s možným propedeutickým účinkom na ľudové masy, propagácia kultúry ako východiskovej bázy potenciálneho úspechu politickej akcie, vyzdvihovanie slobody prejavu a tlačie nás vedú k záveru, že nediferencované hodnotenia politického myslenia Svetozára Hurbana Vajanského ako mysliteľa antipokrokového alebo konzervatívneho nezodpovedajú úplne povahe jeho ranej publicistiky.

Na príklade vývoja Vajanského myslenia akoby sa opakoval ideový vývoj Ľudovíta Štúra. Aj v jeho myslení môžeme pozorovať vývin a zmeny, ktoré, iniciované vonkajšími okolnosťami, viedli od zastávania východísk politického pragmatizmu (v predrevolučnom období) cez obdobie revolučného romantizmu až po obranu slovanského mesianizmu. Kritická otvorenosť voči prínosu konštitucionálnej praxe a liberalizmu sa v ranej etape Vajanského myslenia opiera o víziu nezadržateľného dejinného pokroku, v ktorom sa spredmetňuje idea slobody v celej svojej šírke. Vajanského politické myslenie sa však aj pod vplyvom spoločenského vývoja postupne transformuje z kritického hýbateľa národotvorného úsilia na jeho tlmiacu súčasť. Iniciátorom tejto premeny sú politické neúspechy slovenských vzdelancov, ktoré postupne viedli od pragmatického realizmu až k autoritatívnemu fatalizmu zdôrazňujúcemu akulturačný význam elit a k nekritickému dôrazu na ideu politickej jednoty. Oproti tejto ranej fáze Vajanského politických úvah tak stojí jeho neskoršia publicistika, ktorá sa podľa vzoru porevolučných Štúrových úvah opäť nekriticky obracia na Rusko ako kľúčový element národotvorného procesu.

Vajanský dochádza k záveru, že slovenskí kulúrní a politickí činitelia nie sú schopní samostatne zabezpečiť národnú rovnoprávnosť. Z tohto dôvodu sa do popredia jeho úvah opäť dostávajú myšlienky zdôrazňujúce dejinný prínos Slovanstva a slovanskej spolupráce. Formovanie slovenskej národnej svojbytnosti a zabezpečovanie jej práv v politickom myslení S. H. Vajanského tak spočíva na dvoch paralelných procesoch, ktoré prebiehajú najmä na úrovni politických elit. Prvý predstavuje praktický rozvoj národnej individuálnosti (aj pri rešpektovaní daných politických hraníc) a druhý pozostáva z činnosti a snahy národnej inteligencie stať sa plnohodnotnou súčasťou slovanstva ako nastupujúceho civilizačného celku v dejinách. Tieto dva procesy by sa mali podľa Vajanského

²⁶ HURBAN, Svetozár: Práca medzi ľudom. In *Národné noviny*, roč. 14, 1883, č. 32.

vzájomne dopĺňať, keďže sa vzájomne podmieňujú.²⁷ Vajanský vo svojich článkoch konštatuje nedostatok významných mysliteľských individualít v národnotvornom procese, ale za deficit to v danom štádiu nepovažuje, keďže teóriu slovanstva považuje v prácach Štúra, Danilevského či Lamanského za dostatočne spracovanú.²⁸ Vajanského publicistic-ká činnosť mala v súvislosti s ideou slovanstva najmä agitačný charakter, ale v časti svojich príspevkov sa koncentroval aj na odhalenie nedostatkov slovanskej spolupráce. Problémy, ktoré bránili realizovať program slovanskej vzájomnosti nachádzal okrem vonkajších politických pomerov (za najplyvnejšie považoval dlhotrvajúcu nedôveru Európy k myšlienke slovanstva)²⁹ aj v praktickej neschopnosti slovenských elít a v nedostatočne rozvinutých vzťahoch medzi slovanskými národmi.

Vajanského náhľad na slovanstvo však má viditeľne idealizujúci rozmer. Ten spočíva v nekritickej zovšeobecňovaní kolektívne poňatých cností slovanských národov.³⁰ V rámci komplexného náhľadu však jeho pozitívna reflexia slovanskej vzájomnosti vyznieva ambivalentne. Dôvodom je skutočnosť, že na jednej strane sú v jeho charakterizovaní slovanstva prítomné kritické analýzy praxe slovanskej spolupráce, avšak na druhej strane sú väčšinou ohraničené idealizujúcou víziou zmien a vierou v budúcnosť národnej existencie Slovákov opierajúcou sa o Rusko. Charakter jeho rusofilstva má povahu *etnického romantizmu*,³¹ a to napriek tomu, že sa proti romantizujúcim predstavám vyhraňoval a zdôrazňoval účelnosť myslenia. Dôvodom ideologicky postulovanej nejednotnosti slovanských národov vo vzťahu napríklad k chápaniu miesta Ruska v slovanstve bolo podľa neho niekoľko. Za najplyvnejší faktor, ktorý zamedzuje plnohodnotnému presadeniu Slovanov v dejinách, označil Vajanský, v zhode s ideovou líniou porevolučných úvah Ludovíta Štúra, náboženskú nejednosť.³²

Otázka príslušnosti k civilizačnému spoločenstvu Západu, resp. Východu tak v slovenskom národnotvornom procese bola determinovaná náboženskou príslušnosťou slovenských elít k západnému kresťanstvu. Nič na tejto skutočnosti nezmenila ani jazyková príbuznosť ruského jazyka ako komunikačného prostriedku najpočetnejšieho slovanského národa, ani Štúrova či Vajanského idealizácia Ruska ako politickej veľmoci.

Ak sa vrátíme k pôvodnej myšlienke hľadania kontinuity v slovenskom politickom myslení, môžeme konštatovať, že v kontexte vzťahu Slovanstva a formovania národnej individuálnosti Slovákov bol Vajanský v *Národných novinách* pokračovateľom propagácie idey *jednoty odlišného* avšak v inom význame, v akom ju reflektovali Ján Kollár alebo

²⁷ Pozri napr. HURBAN, Svetozár: Slovenský národ. In: *Národné noviny*, roč. 22, 1891, č. 105.

²⁸ HURBAN, Svetozár: Slavianska otázka. In: *Národné noviny*, roč. 21, 1890, č. 76.

²⁹ Bližšie pozri HURBAN, Svetozár: Rusofóbia. In: *Národné noviny*, roč. 23, 1892, č. 19.

³⁰ Porovnaj Vajanského state Vytvrjavme. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 143 a V súžení sila II. Sila. In: *Národné noviny*, roč. 12, 1881, č. 50.

³¹ Pojem používame vo význame, v akom T. Pichler reflektoval aj Štúrovo chápanie slovanstva. Pozri PICHLER, Tibor: „Západ“ a „Východ“ v etnickom romantizme Ludovíta Štúra. In: *Filozofia*, roč. 61, 2006, č. 10, s. 794 – 803.

³² HURBAN, Svetozár: Slavianska otázka. In: *Národné noviny*, roč. 21, 1890, č. 76. Porovnaj Slaviani v nedorozumení III. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 119. Dnes túto skutočnosť možno označiť ako civilizačnú zlomovú líniu, keďže aplikáciou náboženstva ako dôležitého civilizačného kritéria môžeme aspoň sčasti vysvetliť kultúrne rozdiely medzi jednotlivými slovanskými národmi.

predrevolučná *romantickorealistická koncepcia* Ľudovíta Štúra a nakoniec aj liberálne orientovaná Nová škola. Vajanského chápanie vzťahu slovanstva a slovenstva nie je ani v celkovej zhode s panslavistickými cieľmi Štúrovho diela *Slovanstvo a svet budúcnosti*, keďže zostal obhajcom idey slovenskej národnej individuálnosti. V súvislosti s myšlienkou Slovanstva však Vajanský položil dôraz na rozvoj národnej individuálnosti pod ruskou dominanciou, ktorá mala garantovať vývoj smerom k novej civilizačnej etape ľudstva. Napriek tejto jednotiacej perspektíve slovanstva si mal slovenský národnoemancipačný program zachovať individuálny charakter (aspekt odlišnosti), keďže Rusko, podľa neho, malo garantovať, ale nie pohltiť národnú existenciu jednotlivých slovanských národov. Cieľom Vajanského osobitého typu panslavizmu bolo teda najmä zdôvodnenie významu kultúrno-politickej spolupráce pri formovaní jednotného civilizačného okruhu slovanstva, ktorý na jednej strane mal prispieť k zrovnoprávneniu slovanských národov a na druhej strane esencionalizoval pozitívne ľudské vlastnosti. Ich vzory nachádzal v kultúre Slovanov a najmä v Rusku, ktoré bolo predstaviteľom inštitucionálne zastrešenej a samostatnej ruskej národnej existencie. Jej hodnoty v jeho prístupe konkretizovala tradícia *sobornosti*, ktorá pre časť slovenských vzdelancov, ovplyvnených najmä myslením ruských slavianofilov, predstavovala podstatný jednotiaci a harmonizujúci prvok slovanstva. Ich vplyv môžeme vidieť najmä prostredníctvom ideí, ktoré kladú dôraz na jednotu celku, jeho prednosť pred záujmami jednotlivca alebo nekritické rešpektovanie autority národnej elity. Všetky tieto holistické myšlienky sa stali súčasťou Vajanského historicistickej konceptualizácie slovenskej solidarity a esenciality v *Národných novinách*. Napriek verejne artikulovanej snahe posunúť národotvorný proces z pôvodne romantickej do praktickej polohy sa Vajanského projekcia vývoja slovanstva nevymanila zo štúrovského vplyvu *etnického romantizmu* a zostala významným reprezentantom intelektuálneho a národného konzervativizmu v slovenskom národotvornom procese. Vajanského politické myslenie je tak v komplexnom náhľade na vývoj národnej ideológie v poslednej tretine 19. storočia ďalším dôkazom nekontinuálneho vývoja, ktorý kvalitatívne zasiahol aj vývoj kultúry, literatúry či ostatných oblastí spojených s formovaním národnej identity. V ňom sa následne presadzovali najmä myšlienky pozitívne hodnotiace akulturačný význam elít a ich nespochybniteľnej autority budovanej na predstave pozitívneho prínosu názorovej homogenity pre vývoj slovenskej národnej a občianskej identity.

Záver

Napriek skutočnosti, že vo vývoji slovenskej kultúry a politického myslenia sa v poslednej tretine 19. storočia pracovalo s ideovým konceptom jednoty v odlišnostiach, obsahová variabilita tejto pôvodne Štúrovej myšlienky, aj vzhľadom na dynamiku spoločenského vývoja, je odrazom ruptúrovitosti vo vývoji slovenského politického myslenia. Krajné podoby nekontinuálneho vývoja v rámci národotvornej ideológie sú prítomné napríklad aj v myslení samotného Ľudovíta Štúra ako mysliteľa, ktorý najviac ovplyvnil sformovanie slovenskej národnej ideológie. V rámci jeho diela *Slovanstvo a svet budúcnosti* sme svedkami jeho úplného odklonu od svojho pôvodného národnoemancipačného cieľa, t. j. sformovať národnú individuálnosť Slovákov.

Paralelnými negatívnymi dôsledkami nekontinuitného vývoja v slovenskom politickom myslení je aj sformovanie predstavy o pozitívach ideovej a politickej homogenity v rámci národnoemancipačného procesu, ktorá sa v rámci národnej kultúry legitimizovala najmä v poslednej tretine 19. storočia pod tlakom nepriaznivých politických okolností. Rozhodnutie vtedajších politických elít, ktoré obchádzali zákonom upravený princíp o národnej rovnoprávnosti, tak viedlo medzi slovenskými vzdelancami k zdôrazňovaniu významu politickej jednoty. Široká akceptácia tohto princípu v rámci národnoemancipačného procesu následne prispela k osvojeniu si nekritického reflektovania autority národných elít v kontexte realizácie národných a kultúrnych cieľov.

V týchto momentoch môžeme nájsť sčasti pôvod aj dnešných nedostatkov vyskytujúcich sa v slovenskej politike. Ide predovšetkým o ideologický nekritický dôraz na politickú a národnú jednotu, vyzdvihovanie myšlienkového homogenity oproti prínosu širokej polemiky, negatívny spôsob vnímania politického oponenta, snaha o jeho spoločenskú marginalizáciu, neschopnosť viesť široký spoločenský dialóg a dosiahnuť politický konsenzus o kľúčových cieľoch politiky. Tieto ideové aspekty boli signifikantné vždy pre dominantnú skupinu v rámci národnotvorného procesu a boli zároveň aj zdrojom nekontinuálneho vývoja v rámci politického myslenia a politických aktivít slovenskej inteligencie. Súčasť negatívnych dôsledkov nekontinuálneho vývoja v slovenskom politickom myslení tak okrem iného môžeme aj dnes pozorovať v elitizácii politiky, v idealizácii vlastného spoločenského prínosu medzi politickými predstaviteľmi vykonávajúcich moc, neschopnosť nadviazať na pozitívne aspekty politického programu predchádzajúcej politickej reprezentácie atď. Z tohto pohľadu je zaujímavé, ako sa kvalita diskurzu medzi slovenskými vzdelancami v poslednej tretine 19. storočia v mnohých negatívnych aspektoch podobá na dnešné polemiky v rámci politickej, kultúrnej či akademickej sféry.

LITERATÚRA

- BARŠA, Pavel: *Síla a rozum: Spor realismu s idealizmom v modernom politickom myslení*. Praha : Filosofia, 2007.
- DAXNER, Štefan, Marko: Maďarské stránky a my. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 8, 1868, č. 74.
- DAXNER, Štefan, Marko: O národnosti. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 3.
- DAXNER, Štefan, Marko: O rovnoprávnosti národnej I. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 9.
- FRANCISCI, Ján: Brat môj, Janko Palárik! In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 52.
- GELLNER, Ernest: *Nacionalizmus*. Brno : CDK, 2003.
- HAMADA, Milan: *Kritické komentáre I*. Levice : K. K. Bagala, 2012.
- HURBAN, Svetozár: O národnej hrdosti II. In: *Národné noviny*, roč. 13, 1882, č. 94.
- HURBAN, Svetozár: Práca medzi ľuďmi. In: *Národné noviny*, roč. 14, 1883, č. 32.
- HURBAN, Svetozár: Rusofília. In: *Národné noviny*, roč. 23, 1892, č. 19.
- HURBAN, Svetozár: V súžení síla II. Síla. In: *Národné noviny*, roč. 12, 1881, č. 50.
- HURBAN, Svetozár: Slaviani v nedorozumení III. In: *Národné noviny*, roč. 19, 1888, č. 119.
- HURBAN, Svetozár: Slavianska otázka. In: *Národné noviny*, roč. 21, 1890, č. 76.
- HURBAN, Svetozár: Sloboda a konštitúcia I. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 43.
- HURBAN, Svetozár: Sloboda a konštitúcia II. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 44.
- HURBAN, Svetozár: Slovenský národ. In: *Národné noviny*, roč. 22, 1891, č. 105.
- HURBAN, Svetozár: Tlačová svoboda v Cis. In: *Národné noviny*, roč. 12, 1881, č. 88.
- HURBAN, Svetozár: Výtvrjajme. In: *Národné noviny*, roč. 11, 1880, č. 143.

- KAČÍREK, Euboš: Pokusy Novej školy (1868 – 1875) o získanie šľachty pre národné hnutie. In: KOVAČKA, Miloslav – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (eds.): *Zemianstvo na Slovensku v novoveku II.: Duchovná a hmotná kultúra*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 225 – 242.
- KRIŠTOF, Pavol: Romantický a neromantický nacionalizmus E. Štúra, J. Záborského a Š. Launera. In: MARTINKOVIČ, Marcel (ed.): *Idey a vývoj slovenského národovtorného myslenia*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011.
- MARTINKOVIČ, Marcel: Ideové analógie v liberalizme Karla Havlíčka Borovského a Jána Palárika. In: *Filozofia*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 971 – 983.
- MALLÝ, Ján: Historicko-politická individuálnosť. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 76.
- MALLÝ, Ján: Politika nášho slovenského ľudu. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 51.
- PALÁRIK, Ján: Práva ľudu a zákony r. 1848. In: *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 1, 1861, č. 3.
- PALÁRIK, Ján: *Za reč a práva ľudu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- PICHLER, Tibor: *Národovci a občania*. Bratislava : Veda, 1998.
- PICHLER, Tibor: Slovenské politické myslenie v 19. storočí – kľúčové problémy. In: *Filozofia*, roč. 57, 2002, č. 1, s. 15 – 20.
- PICHLER, Tibor: „Západ“ a „Východ“ v etnickom romantizme Ľudovíta Štúra. In: *Filozofia*, roč. 61, 2006, č. 10, s. 794 – 803.
- RUSNÁK, Peter: Európsky právny štát a základná asymetria ľudských práv. In: GLUCHMAN, Vasil (ed.): *Etika a politika*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 129 – 137.
- ŠTÚR, Ľudovít: *Reči a state*. Bratislava, 1953.
- VÖRÖS, László: *Analytická historiografia versus národné dejiny: Národ ako sociálna reprezentácia*. Pisa : Plus – Pisa University Press, 2010.

Články neidentifikovaných autorov:

- I.-: Od Hronu. In: *Vlastenec*, roč. 1, 1869, č. 8, s. s. 58.
- R.: Literatúra a ľud. In: *Vlastenec*, roč. 1, 1869, č. 3, s. 17.
- Vlk v ovčom rúchu. In: *Vlastenec*, roč. 2, 1870, č. 3, s. 17, 18.
- Ako dlho ešte...? In: *Vlastenec*, roč. 2, 1870, č. 4, s. 25, 26.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/0130/14.

Mgr. Marcel Martinkovč, PhD.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR
 e-mail: marcel.martinkovic@truni.sk